

فصلنامه مطالعات نوین بانکی

شماره مجوز: ۸۳۲۸۹ ((شماره بیست و سوم-تابستان ۱۴۰۳)) ISSN : 5420-2645

ابزارهای تامین مالی اسلامی در نظام بانکداری

(تاریخ دریافت ۱۴۰۳/۰۵/۰۲ تاریخ تصویب ۱۴۰۳/۰۶/۲۷)

محمدعلی کوهی عبدل آبادی^۱

دانشجوی دکتری تخصصی مدیریت آموزشی، گروه علوم تربیتی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران

دکتر مهتاب سلیمی^۲

استادیار گروه علوم تربیتی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران

چکیده

دستیابی به جایگاه بالاتر از سطح امکانات و یا رفع نیازها، اشخاص را به انجام معاملاتی مجبور و یا متمایل ساخته که پرداخت وجه و ثمن آن بصورت نقدی برای ایشان مقدور نیست. در همین راستا فعالیت های تجاری نیز به اقتضای شرایط خود از این موضوع مستثنی نبوده و استفاده از ابزارهای تامین مالی برای پرداخت بدهی متداول گردیده است. با افزایش تنوع نیازهای اشخاص و در پی آن رشد و گسترش معاملات تجاری، "تامین مالی و کسب سود با استفاده از ابزارهای منطبق با شریعت" به یکی از موضوعات ویژه در کشورهای اسلامی، بویژه حوزه بانکداری اسلامی تبدیل شده است. هدف این پژوهش بررسی برخی از ابزارهای تامین مالی در سایه سیستم بانکداری بدون ربا است و در این راستا به ابراز اهمیت توسعه، بکارگیری ابزارهای مالی بر اساس قوانین و دستورالعمل ها و ضرورت نظارت بر نحوه اجرای آن ها و تبیین مفاهیم خرید دین و شکل های اجرای آن در سیستم بانکی چون تنزیل، اعتبار در حساب جاری، تنزیل مجدد و مطالبات قراردادی فاکتورینگ، اوراق بهادار نظیر اوراق مشارکت، اوراق خرید دین، صکوک و اوراق گام پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: ابزارهای تامین مالی اسلامی؛ خرید دین و تنزیل؛ اوراق بهادار اسلامی

۱ نویسنده مسئول makoohia@yahoo.com

۲ salami-331@yahoo.com

مقدمه

استفاده از ابزارهای تامین مالی منطبق بر شریعت یکی از گام های اساسی در زمینه تحقق و توسعه نظام بانکی بدون ربا و به دنبال آن کاهش فساد مالی، می باشد. ابزارهای جدید اسلامی علاوه بر حل مشکلات فعالان بخش های مختلف اقتصادی، می توانند منجر به توسعه و گسترش بازارهای مالی اسلامی گردند و به وسیله این ابزارها می توان سرمایه های کوچک و بزرگ مردم را جمع آوری و با هدایت به سمت سرمایه گذاری در طرح های مفید و مولد، امکان افزایش تولید، اشتغال و توزیع مناسب تر درآمد را فراهم آورد. در این راستا و بر اساس مفاد جزء (۳) بند (د) تبصره (۱۶) قانون بودجه سال ۱۴۰۱ کل کشور، که اعطای اعتبار جدید به بانک ها و موسسات اعتباری غیر بانکی بدون دریافت وثیقه در قالب خط اعتباری یا اضافه برداشت توسط بانک مرکزی ممنوع شده است، توسعه ابزارهای اسلامی در شبکه بانکی، بویژه ابزارهای موجود و فراهم نمودن بسترهای لازم جهت اجرایی شدن مواد قانونی آن ها ضرورت دارد. پژوهش های بسیاری به بررسی مزایای استفاده از ابزارهای تامین مالی اسلامی در مدیریت نقدینگی و ریسک پرداخته و نتایج آن ها نشان می دهد که این روش ها می توانند به بهبود مدیریت ریسک و نقدینگی، رشد و توسعه اقتصادی و توسعه بانکداری اسلامی در سطح بین المللی و جهانی شدن کمک کنند (امین او همکاران، ۲۰۱۳)، (اقبال ۲ و میرآخور ۳، ۲۰۱۱)، (ویلسون ۴، ۲۰۰۸)، (خان ۵ و باتی ۶، ۲۰۲۱)، (خان و باتی، ۲۰۰۸)، (کتل ۱ و

۱ Amin

۲ Iqbal

۳ Mirakhor

۴ Wilson

۵ Khan

۶ Bhatti

تاکور^۲، (۲۰۲۰)، (عسکری^۳ و همکاران، ۲۰۱۲)، (اریکو و فرح بخش، ۱۹۹۸) (عثمانوویچ^۴، ۲۰۲۰)، (ایوب^۵، ۲۰۰۷)، (خاف^۶ و خان^۷، ۱۹۹۲)، (الجمال^۸، ۲۰۰۶). بطور کلی پژوهش‌های انجام شده یا به نتایج و پیامدهای این نوع عقد از جمله: ۱. اثرات اقتصادی: بررسی اثرات مثبت و منفی این نوع عقد بر سیستم بانکداری و اقتصاد کشور ۲. ابعاد اجتماعی: ارزیابی اثرات فرهنگی و اجتماعی عقد خرید دین بر جوامع مختلف ۳. نگرش‌های حقوقی: بررسی جنبه‌های حقوقی و قانونی این عقد در سیستم بانکداری، پرداخته‌اند و یا بررسی و تحلیل منابع و اساس نامه‌های این عقد نظیر ۴. مبانی فقهی: بررسی تفاوت‌ها و تشابه‌های میان مبانی شرعی و قانونی این نوع عقد ۵. اسناد و قراردادها: بررسی اساسنامه‌های عقد خرید دین در سیستم بانکداری و ارزیابی تاثیر آن‌ها بر عملکرد بانک‌ها و مشتریان ۶. کنترل و نظارت: ارزیابی سیاست‌ها و رویه‌های نظارتی بر اجرای عقد خرید دین و تاثیر آن بر تعادل بازار را به عهده دارند.

پژوهش‌های زین الدین^۹ و سیدک^{۱۰} (۲۰۱۶) با عنوان "تحلیل خرید دین در بانکداری

۱ Kettel

۲ Thakur

۳ Askari, Iqbal, Krichene & Mirakhor, A.

۴ Osmanovic

۵ Ayub

۶ Kahf

۷ Khan

۸ El-Gamal

۹ Zainuddin

اسلامی"، صالح ۲ و حسین ۳ (۲۰۱۷) تحت عنوان "بررسی کاربرد خرید دین در بانکداری اسلامی"، محمدنور ۴ و الیاس ۵ (۲۰۱۸) با عنوان "مروری بر بانکداری اسلامی در مالزی: توسعه و چالش ها"، به مروری بر توسعه و چالش های بانکداری اسلامی در مالزی پرداخته و نشان می دهند خرید دین ابزار مهمی برای بانک های اسلامی مالزی جهت مدیریت بدهی و ریسک است و در حالی که بانک های مالزیایی با چالش هایی مانند عدم استانداردسازی، ارزیابی ریسک، عدم تقارن اطلاعاتی و عدم قطعیت نظارتی مواجه است، با موفقیت خرید بدهی را در عملیات خود اعمال کرده اند و برای غلبه بر این چالش ها، برای تنظیم کننده ها و بازیگران صنعت ضروری است که چارچوبی جامع برای معاملات خرید بدهی ایجاد کنند که انطباق با شریعت و نتایج عادلانه را برای همه طرف های درگیر تضمین کند.

کمرالدین ۶ (۲۰۱۴) در پژوهشی با عنوان "خرید بدهی در امور مالی اسلامی: پارامترهای شرعی و ساختارهای عملیاتی" با تشریح پارامترهای شرعی و ساختارهای عملیاتی خرید دین، رعایت اصول شرعی مانند عدم غرر، ربا، تضمین اصل بدهی، ارزش گذاری دین و رعایت اصل وثیقه را از جمله چالش های موجود در اجرای خرید دین بر می شمارد.

رضایی ۷ و همکاران (۲۰۱۷) در تحقیقی با عنوان "مفهوم عقد خرید دین در بانکداری و مالی

۱ Sidek

۲ Salleh

۳ Hussain

۴ Mohamad Noor

۵ Alias

۶ Kamarudin

۷ Rzaei

اسلامی" به این نتیجه رسیدند که اطلاق اصول و قوانین شریعت اسلامی در بانکداری و مالی می تواند به رقابت پذیری بیشتر و افزایش اعتماد عمومی به این نوع خدمات مالی منجر شود.

رحمان و چودھوری (۲۰۱۸) در پژوهشی تحت عنوان "تحلیل تفاوت های فرهنگی در رفتار خرید دین در بانکداری اسلامی" نشان داند که نگرش مثبت، هنجارهای ذهنی و کنترل رفتاری درک شده بر قصد خرید دین توسط مشتریان تأثیر مثبت و معناداری دارند.

علی او خان ۲ (۲۰۱۶) در پژوهشی تحت عنوان "بررسی تأثیر باورهای دینی مصرف کنندگان بر باورهای آنان نسبت به محصولات بانکداری اسلامی" به این نتیجه رسیدند که باورهای دینی اسلامی مشتریان به طور معناداری بر نگرش و تمایل به استفاده از محصولات بانکداری اسلامی تأثیر می گذارد و اطلاعات دینی و تأثیر آن بر تصمیمات مالی مشتریان نقش مهمی در بازار بانکداری اسلامی دارد. از جمله اینکه هراس از خرید دین می تواند بر تصمیمات مصرفی در بخش بانکداری اسلامی تأثیر بگذارد.

حسن و اعظم (۲۰۱۹) در پژوهشی تحقیقی با عنوان "اهمیت تقویت ارتباط با خرید دین در بانکداری اسلامی" با استفاده از روش تحقیق کیفی و مصاحبه با خبرگان بانکداری اسلامی، عوامل مؤثر بر تقویت رابطه بین مشتریان و بانک های اسلامی در زمینه خرید دین را مورد بررسی قرار دادند. نتایج این تحقیق نشان داد که عواملی همچون اعتماد، تعهد، رضایت مشتری و فرصت های مشترک در تقویت این رابطه نقش مهمی ایفا می کنند. همچنین، ویژگی های محصول و خدمات بانکی، همسویی با اصول شریعت و تجربه مناسب مشتری نیز به عنوان عوامل کلیدی در این زمینه شناسایی شدند.

خان ۳ و رحمان ۴ (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان "رابطه بین رفتار اخلاقی و خرید دین در

۱ Ali

۲ Khan

۳ Khan

۴ Rahman

بانکداری اسلامی" با استفاده از تئوری رفتار برنامه ریزی شده، عوامل مؤثر بر قصد مشتریان برای خرید دین را مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان داد که نگرش مثبت نسبت به خرید دین، هنجارهای ذهنی و کنترل رفتاری درک شده بر قصد خرید دین توسط مشتریان بانکداری اسلامی تأثیر مثبت و معناداری دارد. همچنین، رفتار اخلاقی به عنوان عامل تسهیل کننده در این رابطه ایفای نقش می کند. این مطالعه به درک بهتر چگونگی تأثیرگذاری رفتار اخلاقی بر خرید دین در بانکداری اسلامی کمک می کند.

سوفانی^۱ (۲۰۰۲) در تحقیقی با عنوان "عوامل تعیین کننده فاکتورینگ به عنوان یک انتخاب مالی" نشان داد عواملی مانند اندازه شرکت، رشد فروش، نسبت بدهی و سودآوری، به عنوان تعیین کننده های مهم در استفاده از فاکتورینگ در شرکت های بریتانیایی شناخته می شوند. همچنین، یافته های این تحقیق حاکی از آن است که شرکت های کوچک تر و با رشد بالاتر فروش و نسبت بدهی بالاتر، بیشتر از فاکتورینگ به عنوان یک گزینه تأمین مالی استفاده می کنند.

هجینی نژاد و گنج بخش (۱۴۰۱) در تحقیقی با نام "چالش اصلاحات اخیر قانون صدور چک با تنزیل چک و خرید دین" به بررسی تغییرات قانون صدور چک در سال ۱۳۹۷ و اجرائی شدن آن در سال ۱۴۰۰ از حیث ممنوعیت صدور چک در وجه حامل و جایگزینی ثبت چک در سامانه به جای ظهورنویسی و عدم تعیین تکلیف چگونگی اخذ ضمانت در چک که موجب گردید امکان انتقال چک به بانک از طریق ظهورنویسی و اخذ ضمانت برای آن به منظور تحقق خرید دین دچار چالش شود، پرداخت و نشان داد که این ممنوعیت و محدودیت اخیر در کشورهای دیگر نظیر انگلستان و آمریکا نیز به اشکال مختلف وجود دارد و تغییرات اخیر موجب زوال مسئولیت تضامنی مسئولین سند تجاری نمی گردد و نه تنها مانع تحقق تنزیل چک و پرداخت تسهیلات خرید دین نیست، بلکه موجب احراز حقیقی بودن دین ناشی از چک و جلوگیری از معاملات صوری نیز می شود.

احمدوند و ناصرپور (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان "ارائه الگوی تأمین مالی مبتنی بر اوراق خرید دین و مرابحه در بخش دفاعی کشور با اولویت بندی روش‌ها با استفاده از تحلیل سلسله مراتبی" نشان دادند که از میان ۵ مدل تأمین مالی تعریف شده مبتنی بر اوراق خرید دین و مرابحه، استفاده از مدل اوراق خرید دین عام، در صدر سایر مدل‌های تأمین مالی قرار می‌گیرد و پس از آن نیز مدل اوراق خرید دین کالایی اولویت بعدی را دارد. از نگاه دیگر در واقع مدل‌های مبتنی بر اوراق خرید دین اولویت بیش‌تری نسبت به مدل‌های مبتنی بر اوراق مرابحه داشته‌اند. در این خصوص تأکید بر آن است که انتخاب مدل بهینه همچنان می‌تواند اقتضایی باشد و بسته به نوع پروژه و اهمیت هر یک از معیارها در آن پروژه، تصمیم‌گیر می‌تواند با توجه به مدل تصمیم‌گیری نماید.

میسمی (۱۳۹۳) در مقاله خود تحت عنوان "صکوک بیع دین، ابزاری نوین جهت سیاست‌گذاری پولی بانک مرکزی" روش‌های عملیاتی اوراق بهادارسازی بدهی‌های دولت و بانک‌ها به بانک مرکزی بر پایه عقد دین جهت سیاست‌گذاری پولی را بررسی و نشان می‌دهد که بانک مرکزی در استفاده برای از ابزار اوراق مشارکت جهت انجام عملیات بازار با محدودیت‌های خاص این ابزار روبرو بوده و لازم است ابزارهای جدیدی به ویژه در طراحی اوراق بهادار اسلامی (صکوک)، جایگزین نماید و با استفاده از نوآوری‌های صنعت بانکداری اسلامی ابزارهایی نظیر صکوک بیع دین را به کار گیرد که با مبانی فقه امامیه سازگارتر باشند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد در قوانین موجود کشور، به بانک مرکزی اجازه انتشار بیع دین داده نشده و استفاده از این ابزار را صرفاً برای بانک‌ها مجاز شمرده است که ضروریست در این رابطه مقررات لازم تصویب گردد.

جعفری و امینی (۱۴۰۱) در پژوهشی تحت عنوان "تأمین مالی از طریق واگذاری مطالبات (فاکتورینگ) در نظام حقوقی ایران" به این نتیجه رسیدند که آیین‌نامه‌ها آن چنان که باید، نظام حقوقی ما را در مسیر پیوستن به رویکرد معمول جهانی پیش نبرده است و ایرادات این آیین‌نامه از جمله محدود نمودن اثر قرارداد فاکتورینگ به واگذاری مطالبات، تمرکز آیین‌نامه بر کارفرمایان دولتی، لزوم انعقاد قرارداد به صورت سه جانبه و عدم تبیین دقیق ویژگی

های مطالبات قابل واگذاری، از ایرادات آیین نامه برشمرده و رفع آن ها را به عنوان پیشنهادی در راستای دست یافتن به حداکثر امکانات بالقوه از این نهاد حقوقی، پیشنهاد نمودند.

حقیقی و مومنی نژاد (۱۳۹۵) در پژوهشی تحت عنوان "تحلیل و رتبه بندی روش های تأمین مالی بانک ها با استفاده از ابزارهای تأمین مالی بازار سرمایه" به تحلیل روش های تأمین مالی بانک ها، با بکارگیری روش تحلیل سلسله مراتبی و انجام مطالعات میدانی و رتبه بندی آن ها براساس دو معیار «میزان تأثیر آن ها بر بازار سرمایه» و «میزان سهولت استفاده» از آن ها پرداختند و بر اساس نتایج حاصل از نظرسنجی و با توجه به وزن نهایی روش های تأمین مالی مورد نظر دریافتند که به ترتیب روش های گواهی سپرده، خرید دین، صندوق سرمایه گذاری مشترک، صکوک، خرید اوراق، ضمانت و عاملیت و سهام موقت دارای بیشترین وزن از دید خبرگان می باشند و تکمیل نتایج خود را منوط به بررسی اقتصادی آثار کلان ابزارهای تأمین مالی از بعد کارایی، هزینه تأمین مالی برای متقاضیان و عدم گسترش معاملات سفته گرایانه (کسب درآمد بدون تولید) دانستند.

از آنچه که تا کنون گذشت می توان دریافت که نگاه دقیق به سیستم بانکداری دنیا، نشان خواهد داد که ابزارهای تأمین مالی به عنوان یکی از عملیات مالی اساسی در فعالیت ها و معاملات تجاری در تمام سطوح به شمار می رود و همواره با اثر پذیری از مسائل و رویکردهای مختلف و جدیدی از جمله دیجیتالیزاسیون و پیشرفت فناوری های رمزنگاری و بلاکچین (کو کو ۱ و مارچسی ۲، ۲۰۲۰) پرداخت های موبایلی و بانکداری الکترونیکی (چیچ ۳ و فاو ۴، ۲۰۱۹) توسعه تکنولوژی هایی مانند رمزنگاری اطلاعات، تشخیص تقلب و

۱ Cocco

۲ Marchesi

۳ Cheah

۴ Phau

اعتبارسنجی هویت برای محافظت در برابر سرقت اطلاعات مالی و تقلب (عبدالرزاق ۱ و خالد ۲، ۲۰۱۹) رشد تجارت الکترونیک، بسترهای خرید آنلاین و استراتژی ها و رویکردهای بازاریابی (نور ۳ و محدمستمل ۴، ۲۰۲۰) ظهور برنامه های تحلیل داده (هاریزان ۵، زکریا ۶ و عثمان ۷، ۲۰۱۸) رباتیک و هوش مصنوعی (نس ۸ و محمد ۹، ۲۰۲۴) همراه بوده است و فراهم شدن امکان خرید و فروش دارایی های دیجیتال مبتنی بر فناوری بلاکچین بدون نیاز به واسطه های مد نظر و به تبع آن افزایش امنیت و شفافیت و کاهش هزینه ها و سرعت بالاتر در معاملات خرید دین، امکان پرداخت سریع و آسان در هر زمان و مکان، استفاده از تکنولوژی هایی مانند رمزنگاری اطلاعات، تشخیص تقلب و اعتبارسنجی هویت برای محافظت در برابر سرقت اطلاعات مالی و تقلب، امکان خرید و فروش محصولات و خدمات دینی به صورت آنلاین، بهبود و ارتقای تجربه مشتری با استفاده از تحلیل داده ها و هوش مصنوعی و ارائه پیشنهادات هدفمند و شخصی سازی شده، استفاده از ربات های چت برای راهنمایی مشتریان و پاسخویی به سوالات آن ها و امکان برنامه ریزی و مدیریت سیستم های مالی

۱ Abdul-Razak

۲ Khalid

۳ Noor

۴ Mohd-Mustamil

۵ Hairizuan

۶ Zakaria

۷ Othman

۸ Ness

۹ Muhammad,

به صورت خودکار، از جمله اثرات این رویکردها هستند و بررسی مستمر فرایند و بازخورهای دریافت شده از رویکردهای مختلف و یافتن فاصله ها، فضاهای خالی، نقاط تاریک یا متلاقی با عرف یا شرع، استقرار/ ارتقا یا گسترش واحدهای نظارتی داخلی و خارجی جهت پوشش کنترل های لازم در تمامی مراحل، قبل از تصمیم گیری به ایجاد طرح جدید (فرایند پیشنهاد یا درخواست)، حین تصویب (فرایند تصمیم گیری و عوامل مداخله گر) و پس از اجرا (روال و نحوه انجام واقعی کار)، راه اندازی سیستم های خود کنترلی دورن و برون سازمانی و یافتن تدابیری در خصوص اتخاذ راهکارهای کاهش و از بین بردن شکاف بین مفهوم و قوانین تا اجرا و پیاده سازی طرح ها از جمله چرخه های قابل رویت و شفاف معاملات و ایجاد و پرورش کارگروه های نظارتی در سطوح مختلف در کنار کارگروه های دانشی و اتاق فکر ازمواری است که در کاهش انحراف از چارچوب ها و افزایش تطابق، سلامت و اثربخشی آن ها کارساز و ضروری خواهد بود.

بخش اول: خرید دین

تداوم فعالیت های اقتصادی، در گروی دسترسی به منابع مالی به هنگام و کافی جهت تأمین سرمایه در گردش بنگاه های اقتصادی است و هرگونه تصمیمی در این بخش اثرات قابل توجهی بر بازده عملیاتی واحد تجاری می گذارد و منجر به تغییر ارزش شرکت و ثروت سهامداران می شود (احمدی و دژدار، ۱۳۹۵). معاملات اعتباری و مدتدار از لازمه های مهم فعالیت های تجاری، بشمار می آید. به همین دلیل، استفاده از اسناد تجاری مدتدار همانند برات، سفته، چک، اعتبارات اسنادی و... در بین تجار بسیار مرسوم است (محمدزاده وادقانی، ۱۳۹۸). در بنگاه ها، دیون از مهمترین عوامل تأمین منبع مالی به شمار می روند. بانک ها نیز در انجام انواع عملیات کوتاه مدت یا بلندمدت خود در این خصوص، روش های خاصی را به کار می گیرند. یکی از عملیات کوتاه مدت بانکی، ارائه تسهیلات خرید دین است که بانکداری اسلامی در ایران نیز از این ابزار مالی به عنوان یکی از راهکارهای تأمین اعتبار و تخصیص منابع بانکی در کوتاه مدت بهره می برد (هدایتی، سفری، کلهر، ۱۳۶۷).

بند اول: خرید دین (تنزیل)

به سودی که به پول وام تعلق می گیرد و یا پولی که برای پرداخت وجه برات یا سفته قبل از سررسید کسر کنند، تنزیل یا نزول می گویند. تنزیل در اقتصاد و نظام بانکی نیز کم و بیش در همین معنی اخیر به کار رفته و عبارت است از "معامله و فروش حق دریافت مبلغ مدتدار، در مقابل مبلغی کمتر و نقد" و به مابه التفاوت دو مبلغ را نزول میگویند (حسن عبدالله، ۱۳۶۷).
واژه رایج تنزیل در سیستم بانکی در فقه اسلامی زیر مجموعه خرید دین محسوب می شود و مقصود از تنزیل به عنوان یکی از مصادیق خرید دین می باشد که در ادبیات تخصصی با عنوان خرید دین پولی شناخته می شود و در حقوق بانکی در قالب تنزیل اوراق مشارکت رهنی و اعتبارات اسنادی و پروات و اسناد تجاری و ... برای تامین اعتبار توسط تجار مورد استفاده قرار می گیرد. با این توضیحات خرید دین قراردادی است که به موجب آن دین مدت دار بدهکار به کمتر از مبلغ اسمی آن به صورت نقدی از وی خریداری می شود. خرید دین می تواند توسط مدیون یا شخص ثالث صورت پذیرد (ملا کریمی، ۱۳۹۰).

محاسبه مبلغ قابل پرداخت خریدار به مشتری بابت خریداری اسناد و یا میزان تسهیلات اعطائی بانک به مشتری در قبال تنزیل اسناد تجاری به شرح ذیل می باشد:

$$PV = \frac{FV}{1 + \frac{n \times r}{D}}$$

که در آن تسهیلات اعطائی بانک به مشتری (۱PV)، مبلغ سود مورد انتظار (۲EP)، مبلغ اسمی اسناد (۳FV)، نرخ سود مصوب شورای پول و اعتبار بانک مرکزی (۴r)، تعداد

۱ Present Value

۲ Expected Profit

۳ Future Value

۴ Rate of interest (percentage / ۱۰۰)

روزهای باقیمانده تا سررسید اسناد تجاری (n) و تعداد روزهای سال جاری (D) می باشد (کوهی عبدل آبادی، ۱۴۰۳).

عقد خرید دین از ابزارهای مالی و منبع تأمین اعتبار در حقوق بانکی به شمار می رود، لذا جهت احراز رابطه حقوقی انواع وام ها و معاملات واگذاری وام به وام گیرنده و ماهیت حقوقی سود به نظر می رسد بهترین راه حل عقد خرید دین و انعقاد بعضی از قراردادهای بانکی در قالب عقد خرید دین است. برخی از مصادیق خرید دین عبارت اند از: قراردادهای اعتباری یا سپرده ها، وام های بانکی و قرارداد و کارت های اعتباری (قاسم زاده و فلاح نژاد، ۱۳۹۷). ابزارهای تأمین مالی اسلامی براساس مطابقت با شریعت اسلام بنا شده و با قوانین محلی در کشورهای اسلامی سازگار می باشد. بدین ترتیب کشورها با اکثریت جمعیت مسلمان سعی در گسترش استفاده از آن دارند. این ابزارها در مدت زمان کوتاهی سرمایه گذاران و پس انداز کنندگان با سلايق متفاوت را به خود جلب نموده، به گونه ای که به عنوان جایگزین ابزارهای مرسوم و متعارف تلقی می شوند (کفشگر و نظر پور، ۱۳۹۲).

بند دوم: خرید دین (اعتبار در حساب جاری)

در سیستم بانکداری ایران، یکی از ابزارهای تأمین مالی خرید دین (اعتبار در حساب جاری) می باشد و شرایط به این گونه است که مشتری شناخته شده و دارای حساب جاری فعال از بانک تقاضا می نماید چنانچه در مقاطع کوتاه مدت قادر به تکمیل موجودی حساب برای پرداخت چک های صادره نبود، بانک با واریز وجه به حساب او مانع از عدم پرداخت چک های وی شود. با توجه به اینکه در این حالت چک ها به قبض بانک داده نمی شود، لذا به نوعی، اعتبار در حساب جاری محسوب می شود که از طریق خرید دین چک های

۱ Number of time the amount is compounding

۲ Days of current year = ۳۶۵ or ۳۶۶

واگذاری تولیدکنندگان صورت می گیرد. رابطه بین خدمت اعتبار در حساب جاری و تسهیلات خرید دین رابطه عموم و خصوص مطلق است و اعتبار در حساب جاری لزوماً در قالب خرید دین صورت می گیرد. اما خرید دین برای مواردی خارج از اعتبار در حساب جاری نیز امکان پذیر است. سابقاً در این نوع خدمت، بانک ها سقف اعتباری مشخصی را برای مشتری در نظر می گرفتند تا چک های صادره تا آن سقف قاب تنزیل باشند، اما ابزاری برای تعیین این سقف و مدت وجود نداشت. با اصلاحیه اخیر، این امکان فراهم می گردد تا بانک ها با کنترل سامانه صیاد از تعداد چک های صادره از سوی مشتری و ارقام و سررسید آنها اطمینان حاصل کنند و مبنای مشخصی را برای تعیین مبلغ و مدت قرارداد خرید دین داشته باشند، ضمن اینکه سود بانک بر مبنای زمان سررسید چک ها و زمان تنظیم قرارداد خرید دین به راحتی قابل محاسبه است؛ در صورتی که تا قبل از اصلاحیه اخیر این امکان وجود نداشت (هجینی نژاد و گنج بخش، ۱۴۰۱).

بند سوم: تنزیل مجدد

تنزیل مجدد، سطح دیگری از عملیات خرید دین است که بین بانک ها و بانک مرکزی اتفاق می افتد، در این عملیات بانک ها، سفته های تنزیلی خود را نزد بانک مرکزی تنزیل می کنند یعنی به میزان سفته های تنزیلی از بانک مرکزی پول یا اعتبار دریافت می نمایند (موسویان، ۱۳۷۷). بانک ها هرگاه به ذخایر پولی نیاز پیدا کنند، این اسناد را نزد بانک مرکزی، تنزیل مجدد می نمایند (سلطانی، ۱۳۸۱). امروزه سیاست پولی بانک مرکزی (کنترل و تعدیل حجم اعتبارات) با توجه به احتیاج واقعی اقتصاد، از مهم ترین وظایف بانک مرکزی شناخته می شود و تنزیل مجدد یکی از ابزارهای متداول این کار است. در تنزیل مجدد اوراق و اسناد بهادار که توسط دارندگان آن با نرخ بهره متداول بانکی نزد بانک های تجاری تنزیل شده اند، برای بار دوم با نرخی که تحت عنوان تنزیل مجدد توسط بانک مرکزی تعیین می شود، از سوی بانک های تجاری نزد بانک مرکزی تنزیل می شوند. تعیین و تغییر نرخ تنزیل مجدد از ابزارهای مهم سیاست پولی است و بانک مرکزی از این راه حجم پول در گردش و اعتبارات را کنترل می کند (مریدی و نوروزی، ۱۳۷۳).

در دستورالعمل اجرایی عقد خرید دین، دو ماده به خرید دین مجدد اختصاص داده شده است؛ خرید دین مجدد از سوی بانک مرکزی و خرید دین مجدد توسط فروشنده (دائن). در خرید دین مجدد از سوی بانک مرکزی، با توجه به اینکه یکی از منابع تأمین اعتبار بانک ها، تنزیل اسناد تجاری است، بانک های تجاری اوراق تجاری مذکور را نزد بانک مرکزی تنزیل می کنند که به این عمل، تنزیل مجدد یا تنزیل اتکایی می گویند. درواقع بانک مرکزی با تنزیل مجدد اوراق تجاری، به نقدینگی و قدرت مالی بانک های تجاری می افزاید. در تنزیل مجدد این گونه نیست که واقعاً بانک تجاری، اسناد را پشت نویسی کند و به بانک مرکزی بفروشد و بانک مرکزی در سررسید سراغ بدهکار برود و در صورت وصول نشدن به بانک تجاری مراجعه کند. بلکه روش کار به این صورت است که شعبه مرکزی هر بانکی با گرفتن اطلاعات اسناد تنزیلی شعب خود، به بانک مرکزی اطلاع می دهد که به ارزش فلان مبلغ، اسناد تجاری تنزیلی در اختیار دارد و بانک مرکزی به اعتماد آن اسناد به بانک مذکور اعتباری اختصاص می دهد که به آن تنزیل مجدد گفته می شود. واضح است ماهیت این عملیات قرض بوده و چنانچه بانک مرکزی تصمیم داشته باشد در قبال این قرض مبلغ بیشتری بگیرد، قرض با بهره و ربا خواهد بود، زیرا هیچ گونه خرید و فروش دینی در این جا صورت نمی گیرد. لذا به اعتقاد همه مراجع اشکال دارد و قابل عمل در نظام بانکی نیست (موسویان، ۱۳۸۰). این ابزار در بانکداری بدون ربا در قالب عقد خرید دین توجیه می شود؛ بدین ترتیب که بانک های تجاری، اسناد مشتریان خود را خریداری می کنند، سپس به مبلغ بیشتری به بانک مرکزی می فروشند و این همان بیع دین است. در خرید دین مجدد توسط فروشنده (دائن) نیز در صورت تقاضای متقاضی، بانک ها می توانند اسناد و اوراق تجاری خریداری شده را به صورت نقدی به بانک به فروش برسانند؛ بنابراین یکی دیگر از راه های جبران ذخایر مالی بانک ها در مواقع ضرورت، خرید دین مجدد اسناد از سوی خودفروشنده است؛ بدین ترتیب که بانک، دینی را که خریده

است دوباره به خود دائن می فروشد (قاسم زاده و فلاح نژاد، ۱۳۹۷).

بند چهارم: فاکتورینگ و فورفیتینگ

فاکتورینگ^۱ و فورفیتینگ^۲ از روش های باسابقه مالی در بسیاری از کشورها و از انواع دیگر خرید دین در حقوق تجارت بین الملل و بطور خاص امور بانکی هستند که به موجب آن صادر کننده کالا مطالبات کوتاه مدت (حساب های دریافتنی) خویش را به موسسه مالی و اعتباری انتقال داده تا آن موسسه آن مطالبات را اداره، وصول یا تنزیل نماید. در فاکتورینگ شخص اول صادر کننده یا فروشنده یا ارایه دهنده کالا و خدمات می باشد که فروش یا ارایه خود را بصورت مدت دار انجام داده است. محور اصلی در تامین مالی فاکتورینگ، قراردادی است که بین صادر کننده و شرکت عامل منعقد می شود. از سوی دیگر فورفیتینگ، به تنزیل اسناد تجاری گفته می شود که براساس آن اسناد تجاری مدت دار از قبیل برات، سفته، ضمانت نامه ها و یا اعتبار اسنادی مدت دار در مقابل دریافت نقدی نزد یک موسسه مالی و اعتباری تنزیل می شود پایه قیمت نازل تر و کمتر از قیمت اسمی آن به موسسه مذکور فروخته می شود و این موسسه حق رجوع به طلبکار اولیه را از دست می دهد. البته بعضی نظریه پردازان فورفیتینگ و فاکتورینگ را غیر از هم نمی دانند و فورفیتینگ را ذیل فاکتورینگ در نظر می گیرند اما بعضی دیگر آن دو را غیر از هم قلمداد کرده و معتقدند که فورفیتینگ به همراه فاکتورینگ ابزاری است که توسط آن تامین نقدینگی لازم در کوتاه مدت و میان مدت صورت می گیرد (شیروی، ۱۳۹۰) و (افشار قوچانی، ۱۳۹۸). اصطلاح فورفیتینگ از کلمه فرانسوی "Forfait" به معنای چشم پوشی از حق ناشی می شود و آن را می توان از بسیاری جهات با تخفیف قبوض مقایسه کرد. در فورفیتینگ واگذاری و انتقال مطالبات به ابزاری بدل می شود که تمام ساختار قرارداد بر آن قرار می گیرد. به این دلیل، بیشتر کشورهایی که مقررات خاصی در خصوص فورفیتینگ ندارند، به طور سنتی به قواعد موضوع حاکم بر انتقال

^۱ Factoring

^۲ Forfaiting

طلب متوسل می‌شوند. در متون و نصوص قانونی ایران نیز تصریحی به این نهاد نشده و در فقه نیز مبحث مستقلی به آن اختصاص نیافته است (طباطبایی و حقیقی، ۱۳۹۶). فاکتورینگ در لغت نامه حقوقی سیاه ۱ مترادف با عملیات فروش حساب های دریافتنی به فاکتور آمده است (گارنر، ۱۳۸۶) و برخی از نویسندگان از فاکتورینگ به عاملیت، کارگزاری و وصول مطالبات، انتقال طلب یا "پذیرش مطالبات قراردادی" یاد می‌کنند و برخی نیز آن را مانند فورفیتینگ به فروش مطالبات تعبیر نموده اند (افشار قوچانی، ۱۳۹۸). ممکن است مفهوم عاملیت فاکتورینگ در حقوق ایران با آنچه که گفته شد، متفاوت می باشد، زیرا لفظ عام عاملیت در این مفاهیم مشترک لفظی است نه مشترک معنوی و این دو، اقسام متمایزی از یک معنای کلی نمی باشند و کاملاً از یکدیگر جدا هستند. رابطه عامل و اصیل در مورد نخست به وکالت نزدیک است. عامل به نمایندگی از طرف تاجر معاملات تجاری انجام می دهد؛ ولی در دومی یک نوع انتقال طلب است که عامل از طرف تاجر و به حساب وی معاملات تجاری انجام نمی دهد، بلکه به عنوان منتقل الیه مطالبات تاجر مطرح است. تنها وجه اشتراک این دو نوع عاملیت، قراردادی بودن آنها است (نصیری و ملازهی، ۱۳۹۳). این قرارداد اولین بار به موجب ماده ۸ قانون حداکثر استفاده از توان تولیدی و خدماتی کشور و حمایت از کالای ایرانی مصوب ۱۳۹۸ به نحو صریح در ادبیات قانون گذاری ایران مطرح و با تصویب آیین نامه اجرایی ماده مزبور در سال ۱۳۹۹، با شرح بیشتری به نظام حقوقی و مالی ایران معرفی گردید (جعفری و امینی، ۱۴۰۱). پیرو بخشنامه شماره ۰۲/۲۸۰۵۱۷ مورخ ۱۴۰۲/۱۱/۱۵ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران با موضوع ابلاغ "دستورالعمل ناظر بر پذیرش مطالبات قراردادی (فاکتورینگ)" توسط شبکه بانکی مصوب یک هزار و سیصد و هفتاد و ششمین جلسه شورای پول و اعتبار مورخ ۱۴۰۲/۱۱/۱۰، در راستای اجرای مفاد ماده (۱۵) دستورالعمل مذکور، "شیوه نامه اجرایی پذیرش مطالبات قراردادی (فاکتورینگ)" به منظور تبیین ضوابط و مقررات اجرایی در فرآیند پذیرش مطالبات قراردادی، تدوین و در بیست و هشتمین جلسه مورخ

۱۴۰۲/۱۱/۱۸ کمیسیون عملیات پولی و اعتباری بانک مرکزی به تصویب رسید که در تارنمای بانک مرکزی^۱ در زیر منوی صفحه اصلی مربوط به قوانین و مقررات < دستورالعمل ها و شیوه نامه ها و بخشنامه ها، منتشر شده است.

بخش دوم: اوراق بهادار اسلامی

بند اول: اوراق مشارکت

اولین جایگزینی که برای اوراق قرضه در ایران طراحی شده است، اوراق مشارکت می باشد که چندین سال است به شکل های مختلف مورد استفاده قرار می گیرد. اوراق مشارکت همان اوراق قرضه است که مطابق قانون بانکداری اسلامی منتشر می شود و ماهیت حقوقی آن برپایه عقد مشارکت مدنی قابل تحلیل است. برخی از ویژگی های اوراق مشارکت منتشر شده در ایران که متفاوت از ویژگی اوراق قرضه معمولی است، به شرح زیر می باشد: ۱- اوراق مشارکت طبق اصول اسلامی منتشر می گردند و بر مبنای سرمایه گذاری در پروژه های اقتصادی با نرخ بازدهی مثبت می باشند و سود آنها بین سرمایه گذاران و منتشرکننده اوراق (کسی که مسئول تکمیل پروژه است) تقسیم می شود. ۲- برای هر مورد، منتشرکننده باید حداقلی از سود قابل حصول از پروژه مورد نظر را ضمانت کند. ۳- اوراق باید به منظور تأمین مالی پروژه ای خاص باشند و در جای دیگری نمی توانند استفاده شوند. متفکران مسلمان توانسته اند با رعایت ضوابط و مقررات شرعی متناسب با نیازهای واقعی جوامع اسلامی انواعی از ابزارهای مالی دیگر را نیز طراحی کنند. این ابزارها که برخی بیش از ده سال تجربه علمی دارد و برخی در حد اندیشه است، به سه گروه عمده تقسیم می شوند. گروه نخست، ابزارهای مالی غیر انتفاعی هستند که بر اساس قراردادهای خیرخواهانه اسلامی چون قرض الحسنه و وقف طراحی شده اند. گروه دوم، ابزارهای مالی انتفاعی با نرخ های سود انتظاری هستند که براساس قراردادهای مشارکتی چون مشارکت، مضاربه، مزارعه و مساقات طراحی شده اند. گروه سوم، ابزارهای مالی انتفاعی با نرخ های سود معین هستند

^۱ <https://www.cbi.ir>

که براساس قراردادهای مباحه اجاره و استصناع طراحی شده اند.

بند دوم: صکوک

از دیگر ابزارهای مناسبی که می تواند به عنوان اوراق بهادار اسلامی، جایگزین خوبی برای اوراق قرضه باشد، صکوک است. صکوک اوراق بهادار اسلامی است که با درگیر کردن یک دارایی مشخص فیزیکی و به میان آوردن قراردادهایی مانند اجاره و مضاربه منطبق با قانون بانکداری بدون رباست. سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، صکوک را این گونه تعریف کرده است: "گواهی هایی با ارزش اسمی یکسان که پس از اتمام عملیات پذیره نویسی، بیانگر پرداخت مبلغ اسمی مندرج در آن توسط خریدار به ناشر است و دارنده آن مالک یک یا مجموعه ای از دارایی ها، منافع حاصل از دارایی و یا ذینفع یک پروژه یا یک فعالیت سرمایه گذاری خاص می شود" (سلیمی ۱۳۹۱). اوراق بهادار اسلامی صکوک متضمن حقوق مالی با قابلیت نقل و انتقال این حقوق و بر مبنای تبدیل حساب های دریافتی است که بیشترین قدرت نقد شوندگی را دارند و در جریان عملیات مالی، می توانند به پول نقد تبدیل شوند. صکوک انواع مختلفی دارد که برخی از مواردی که توسط سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، معرفی شده اند عبارتند از اوراق قرض الحسنه، مباحه، اجاره، منفعت، استصناع، مشارکت، مضاربه، مساقات، مغارسه، مزارعه، سلف یا سلم، جعاله، رهنی بیمه اتکایی، خرید دین.

بند سوم: اوراق خرید دین

از آنجا که فروش یا واگذاری حساب های دریافتی یک نوع انتقال مالکیت دارایی ها و ریسک های مربوط به آن از شرکت فروشنده به نهاد خریدار است، از قراردادهای استاندارد استفاده می شود. که در بین ابزارهای مالی اسلامی اوراق خرید دین عام بهترین ابزار برای نیل به این هدف است (احمدوند و ناصرپور، ۱۳۹۹). هر چند تسهیلات خرید دین در تأمین سرمایه در گردش بسیاری از بنگاه های تجاری راه گشا است، ولی این سازوکار با اشکالاتی همراه بوده که طراحی تنزیل دیون در قالب اوراق بهادار می تواند پاسخگوی برخی از این نواقص باشد. برخی از این اشکالات عبارتند از: ۱- تسهیلات خرید دین در نظام بانکی برای دیون با

سررسید کم مناسب است، در حالی که در تشکیل سبدي از ديون مي توان سررسيدهاي مختلفی از ديون را به صورت ترکيبي به سرمايه گذاران واگذار نمود؛ ۲- با تشكيل سبدي از ديون، ريسک اعتباري کل سبد را مي توان کاهش داد و قيمت گذاري بازاری اين اوراق با توجه به ريسک اعتباري اسناد تجاري و ساير ريسک هاي متصور براي اوراق صورت مي گيرد. ۳- معمولاً بانک ها به منظور کنترل ريسک، تمامي ديون اشخاص حقيقي و حقوقي را تنزيل نمي کنند و با اخذ تضامين، اقدام به خريد ديون مي نمايند اما در بازار سرمايه، باني براي اوراق ضامن در نظر مي گيرد و خود به عنوان امين، بر وصول مطالبات نظارت دارد؛ بنابراين باني مي تواند حجم بيشترى از ديون را به صورت يکجا در بازار به فروش برساند (کاوند، ميرزا خاني و اعتصامي، ۱۳۹۸). به لحاظ عملياتي دو نوع اوراق خريد دين در بازار سرمايه قابل انتشار است و براي اين مدل ها مقرراتي پيش بيني شده است: ۱- اوراق خريد دين عام که اين نوع اوراق مي تواند ناشي از تنزيل هر نوع ديني باشد که اين ديون ويژگي هاي ذکر شده در شرايط دين را داشته باشد، اين ديون مي توانند شامل ديون دولت به پيمانکاران، حساب هاي دريافتي شرکت ها، ديون اثبات شده بابت هر نوع فعاليت تجاري و اقتصادي باشند (احمدى و دژدار، ۱۳۹۵) و ۲- اوراق خريد دين کالايي که اين نوع اوراق خريد دين صرفاً براي فروشندهگان کالا در بورس هاي کالايي و بمنظور کمک به تنزيل اسناد دريافتي شرکت هاي فروشنده کالا در بورس کالايي ايران به خريداران، پيش بيني شده است. در اين مدل فروشنده کالا اقدام به فروش اعتباري محصول به خريدار براي يک سررسيد مشخص مي نمايد و در عوض اسنادي چون اعتبار اسنادي و يا ضمانتنامه بانكي دريافت مي نمايد. در ادامه به پشتوانه اين اسناد اقدام به انتشار اوراق خريد دين کالايي در بازار سرمايه مي نمايد (احمدوند و ناصرپور، ۱۳۹۹). بطور کلي صنايعي که درآمد حاصل از فروش آن ها عموماً در قالب مطالبات مدت دار، متواتر و به لحاظ زمان سررسيد متنوع و بر مبنای قراردادهای معين محقق مي شود، جهت انتشار اوراق خريد دين و همچنين اوراق رهنی گزینه مناسبی هستند. مانند: صنعت بانکداري، صنعت ليزينگ، صنعت دارو و سلامت، خدمات پيمانکاري و ...

"دستورالعمل اوراق خريد دين" در اجراي بند (۲) ماده (۷) قانون بازار اوراق بهادار مصوب

آذر ماه ۱۳۸۴ مجلس شورای اسلامی و مصوبه مورخ ۱۳۹۴/۱۲/۱۱ شورای عالی بورس و اوراق بهادار تنظیم شد و در راستای توسعه ابزارهای اسلامی موجود در نظام بانکی کشور، "انتشار اوراق خرید دین مبتنی بر مطالبات شبکه بانکی از بخش دولتی" در پنجاه و ششمین جلسه مورخ ۱۴۰۰/۱۲/۱۸ و پنجاه و هفتمین جلسه مورخ ۱۴۰۱/۰۱/۱۷ شورای فقهی به تصویب رسید و به منظور آگاهی مخاطبان، متن مصوبه به شرح ذیل که در تارنمای بانک مرکزی^۱ در زیر منوی صفحه اصلی مربوط به قوانین و مقررات < مصوبات شورای فقهی، قرار گرفت تا بدین ترتیب بانک ها نیز مجاز به انتشار اوراق خرید دین شوند.

بند پنجم: گواهی اعتبار مولد (گام)

گواهی اعتبار مولد (گام) یکی از جدیدترین نوآوری های نظام پولی و مالی در راستای تامین سرمایه در گردش محسوب می شود که بر خلاف چک بازار پذیر بوده و فروشنده نهاده می تواند از آن ها به چند صورت استفاده کند. اولین حالت آن است که این اوراق را تا سررسید نگه داشته و قیمت اسمی اوراق را دریافت کند. دوم: معامله این اوراق در بازار ثانویه و دستیابی به وجوه نقد است و سوم واگذاری آن ها جهت تسویه بدهی به سایر سطوح زنجیره تامین است. لذا بر این اساس اوراق گام ظرفیت بالایی جهت ایجاد نقدینگی در زنجیره تامین را داراست (ابراهیم زاده و تقی پور، ۱۴۰۱). شورای پول و اعتبار بانک مرکزی ابتدا در تاریخ ۱۳۹۸/۰۹/۰۵ دستورالعمل گواهی اعتبار مولد گام را به تصویب رساند. در تاریخ ۱۴۰۰/۹/۲۱ دستورالعمل ارائه خدمات تامین مالی زنجیره تامین توسط موسسات اعتباری به تصویب کمیسیون اعتباری و تایید هیئت عامل بانک مرکزی رسید و ابلاغ شیوه نامه اجرایی استفاده از برات الکترونیکی در تامین مالی زنجیره تامین در تاریخ ۱۴۰۰/۹/۲۹ در همین راستا صورت گرفت. در آذر ۱۴۰۱ اصلاحاتی در دستورالعمل گواهی اعتبار مولد گام ایجاد شد و اصلاحاتی دیگر در خصوص این دستورالعمل در تاریخ ۲۷ اسفند ۱۴۰۱ اعمال گردید تا اینکه بانک مرکزی تصمیم گرفت دستورالعمل جامع تری در مورد ابزارهای تامین مالی زنجیره

^۱ <https://www.cbi.ir>

تأمین تدوین و تصویب نماید و سایر ابزارهای ممکن را نیز در ذیل این دستورالعمل کلی بگنجانند. سندی دیگر در خصوص ضوابط کنترل و مدیریت اوراق گام در تاریخ ۱۴۰۲/۰۱/۱۶ تصویب شد که این سند بیشتر ناظر به مقررات حاکم بر انتقال آن است. علاوه بر اوراق گام ابزارهای دیگری نیز برای تأمین مالی زنجیره تأمین در دستورالعمل ارائه خدمات تأمین مالی زنجیره تأمین توسط موسسات اعتباری در متن دستورالعمل مذکور از قبیل سفته و برات الکترونیکی، کارت اعتباری، اعتبار اسنادی داخلی مدت دار و سایر ابزارهای مالی و تجاری مدت دار نیز ذکر شده است. ماده ۵ این دستورالعمل در تارنمای بانک مرکزی^۱ در زیر منوی صفحه اصلی مربوط به قوانین و مقررات > بخشنامه ها، اشاره می کند که اشخاص حقوقی البته بجز بانک ها و موسسات اعتباری، این امکان را دارند که اوراق گام را از دارنده آن در چهارچوب ضوابط کنترل و مدیریت اوراق گام که همان ضوابط مصوب فروردین ۱۴۰۲ است خرید دین نمایند. این خرید دین فقط از طریق موسسه اعتباری عامل و در سامانه گام امکان پذیر می باشد. با توجه به بازخوردهای دریافتی از شبکه بانکی و فعالان اقتصادی و با هدف تعمیم استفاده از اوراق گام در زنجیره های اقتصادی و همچنین افزایش سهم اوراق گام در تأمین مالی اقتصاد، اصلاحیه دستورالعمل ناظر بر گواهی اعتبار مولد (گام)، در بیست و هفتمین جلسه کمیسیون عملیات پولی و اعتباری مورخ ۴ بهمن ماه ۱۴۰۲ و در یک هزار و سیصد و هفتاد و هفتمین جلسه شورای پول و اعتبار مورخ ۱۵ اسفند ماه ۱۴۰۲ به تصویب رسید. همچنین در راستای ماده (۱۷) دستورالعمل مزبور و وفق آیین نامه اجرایی پذیرش اوراق گواهی اعتبار مولد (گام) در دستگاه های اجرایی موضوع تصویب نامه شماره ۲۲۸۹۲۶/ت۶۲۱۹۹هـ مورخ ۱۴۰۲/۱۲/۱۳ هیات وزیران، اصلاحیه «ضوابط کنترل و مدیریت اوراق گام» نیز در اولین جلسه کمیسیون عملیات پولی و اعتباری مورخ ۱۴۰۳/۰۱/۱۹ مطرح و تصویب شد. اهم تغییرات در دستورالعمل و ضوابط کنترل و مدیریت اوراق گام به شرح ذیل است: ۱- امکان استفاده شخص حقیقی از اوراق گام بابت خرید کالا به عنوان متعهد صرفاً در

^۱ <https://www.cbi.ir>

قالب کارت رفاهی متصل به اوراق گام. ۲- امکان انتقال به بازار سرمایه یا خرید دین اوراق گام (طبق ماده ۵ دستورالعمل) توسط دارنده اوراق گام به صورت ۲۵ درصد توسط متقاضی اول، ۵۰ درصد توسط متقاضی دوم و ۷۵ درصد توسط متقاضی سوم و بعد از آن. ۳- امکان استفاده از اوراق گام برای پرداخت بدهی به دستگاه‌های اجرایی توسط متقاضی دوم و بعد از آن. به لحاظ ماهیت ساختاری اوراق گام را می‌توان یکی از انواع اوراق بهادار اسلامی یا همان صکوک دانست که به لحاظ حقوقی جز اسناد تجاری بوده و روابط حقوقی ارکان آن بسیار به برات نزدیک است و اصول حاکم بر اسناد تجاری در آن در دو مرحله بازار پول و بازار سرمایه حاکم است. از لحاظ ماهیت حقوقی اوراق گام بر مبنای عقد ضمان قانون مدنی بنا شده، آثار و احکام این عقد را در رابطه با ارکان اوراق گام به دنبال دارد (رحیمی، ۱۴۰۲). طبق آخرین مصوبه شورای پول و اعتبار و هیات عامل بانک مرکزی، اوراق گام به محض انتشار قابل تنزیل و معامله در بازار سرمایه است.

جمع بندی و نتیجه گیری

رشد روز افزون فناوری و تغییرات درخشان در صنعت بانکداری و پیشرفت سریع موضوعات مربوط به معاملات تجاری مبتنی بر دیون در سطوح مختلف معاملات تجاری و همچنین گستردگی رویکردهای جدید، نیاز به تلاش در جهت پیاده سازی از طریق تبدیل، ترجمه، نوآوری و یا شخصی سازی آنچه که در سطح دنیا پاسخ گرفته و در حال اجرا است غیر قابل انکار و ضروری بنظر می‌رسد. رویکردهای نوین تامین مالی اسلامی با مفهوم سنتی آن در فقه و حقوق قابل تفکیک است ولی آنچه برای کشورهای اسلامی و مردم آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است مطابقت ریشه و اثر و کارکرد این رویکردها با شیوه های اصولی و منطبق بر شرع و موازین اسلامی است که جایی برای ورود به این بحث و تخطی از آن باقی نمی‌گذارد. کما اینکه شواهد و مستندات حاکی از آن است که در طرح های در حال اجرا و پیشنهادی در کشورهای اسلامی بویژه ایران، سعی بر اخذ درست معجزه‌های لازم از مراجع ذیصلاح می‌باشد و اقدامات انجام شده در این خصوص خالی از توفیق نبوده است. بی تردید در کنار توجه به گسترش مواضع و موضوعات مبتنی بر دیون و پیاده سازی آن‌ها، به خصوص در موارد

مسکوت در قانون، مبنای عملکرد آینده نیز می‌بایست رفع اختلافات، نواقص و کاستی‌ها از طریق ترجمه مناسب و آگاهانه با تکیه بر دانش و تجربیات اهل فن، مراجعه به عرف تجار در حقوق تجارت بین‌الملل و در نهایت اطمینان از تطابق آن با مقررات حاکم بر خرید دین در حقوق سنتی، مد نظر قرار گیرد و جایگاه و آینده موضوعات نوین و سنتی معاملات دیون در معاملات تجاری از نقش و اهمیت بی‌بدیل حوزه نظارت در برقراری نظام‌های سلامت مستثنی نخواهد بود. با این توضیحات آنچه برای آینده این حوزه از فعالیت‌های تجاری می‌توان متصور بود اقدامات جسورانه و خلاقانه در ابداع یا ارتقای شیوه‌های تامین مالی بنگاه‌های اقتصادی بویژه رویکردهای مبتنی بر معاملات دیون از طریق پژوهش و تحقیقات در شناسایی خلاهای موجود و نیازهای حال و آینده بر مبنای قوانین و اصول شرع است. پایه‌گذاری و تعمیم شیوه‌هایی نوین و منطقی که نه تنها قابلیت اجرا در کشورهای اسلامی، بلکه توانایی تزریق و تعمیم به سیستم‌های تجاری دنیا را نیز داشته باشد.

منابع و مآخذ

الف) منابع فارسی

- ابراهیم زاده، مهدی و تقی پور، حسینعلی (۱۴۰۱). نقش اوراق گام در زنجیره تامین مالی سرمایه در گردش، فصل نامه مطالعات نوین بانکی، زمستان ۱۴۰۱، دوره ۵، شماره ۱۷، صفحات: ۷۵ تا ۸۸.
- احمدوند، محمد رحیم و ناصرپور، علیرضا (۱۳۹۹). ارائه الگوی تأمین مالی مبتنی بر اوراق خرید دین و مرابحه در بخش دفاعی کشور با اولویت بندی روش ها با استفاده از تحلیل سلسله مراتبی، فصل نامه اقتصاد دفاع بهار ۱۳۹۹، سال پنجم - شماره ۱۵، صفحات: ۲۹ تا ۴۹.
- احمدی، سعید و دژدار محمدمهدی (۱۳۹۵). اوراق خرید دین ابزاری موثر در تامین سرمایه در گردش شرکت ها، تحقیقات مالی - اسلامی، سال پنجم، بهار و تابستان شماره ۲ (پیاپی ۱۰) صفحات: ۱۵۵-۱۹۲.
- افشار قوچانی، زهره (۱۳۹۸). بررسی ماهیت فورفیتینگ در مقایسه با سایر طرق مالی، مجله پژوهش حقوق خصوصی، شماره ۲۸، صفحات ۳۸-۹.
- جعفری، دیبا و امینی، منصور (۱۴۰۱). تأمین مالی از طریق واگذاری مطالبات (فاکتورینگ) در نظام حقوقی ایران، فصل نامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، دوره ۱۱، شماره ۴۱، صفحات: ۳۹۰-۳۶۱.
- حسن عبدالله، امین (۱۳۶۷). سپرده های نقدی و راه های استفاده از آن در اسلام، ترجمه محمد درخشنده، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- حقیقی، میثم و مؤمنی نژاد، ناهید (۱۳۹۵). تحلیل و رتبه بندی روش های تأمین مالی بانک ها با استفاده از ابزارهای تأمین مالی بازار سرمایه؛ با رویکرد تحلیل سلسله مراتبی. نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی؛ دوره ۵، شماره ۱۷، صفحات: ۷۷-۹۶.
- رحیمی، سید علی اصغر (۱۴۰۲). ساختار حقوقی شیوه های تامین مالی زنجیره تامین با تاکید بر اوراق گواهی اعتبار مولد (گام)، اقتصاد اسلامی، سال ۲۳ تابستان ۱۴۰۲،

- شماره ۹۰، صفحات: ۱۵۷-۱۸۵.
- سلطانی، محمد (۱۳۸۱). قانون بانکداری، چاپ اول، تهران: انتشارات بنیاد حقوقی میزان، صفحه: ۲۱۲.
- سلیمی، علیرضا (۱۳۹۱). ضرورت توسعه اوراق بهادار اسلامی، راهبرد، سال بیست و یکم، زمستان، دوره ۲۱، شماره ۶۵، صفحات: ۲۹۱-۳۱۸.
- شیروی، عبدالحسین (۱۳۹۰). حقوق تجارت بین الملل، تهران، سمت، صفحات: ۲۹۷، ۳۰۵.
- طبایی، سید علی اکبر و حقیقی، سعید (۱۳۹۶). ماهیت قرارداد فورفیتینگ در حقوق ایران و آمریکا، فصل نامه تعالی حقوق، دوره جدید، شماره ۲۱، صفحات: ۱۰۷-۱۳۷.
- قاسم زاده، مرتضی و فلاح نژاد، فاطمه (۱۳۹۷). خرید دین در نظام بانکی ایران، فصل نامه دیدگاه های حقوقی قضایی، دوره ۲۴، شماره ۸۵، بهار ۱۳۹۸، صفحات: ۷۷ تا ۹۵.
- کاوند، مجتبی و میرزا خانی، رضا و اعتصامی، امیر حسین (۱۳۹۸). اوراق خرید دین، بازار سرمایه اسلامی، سال هشتم، شماره ۲۵ بهار و تابستان، (گروه بازارها و ابزارهای مالی)، سازمان بورس و اوراق بهادار-مرکز پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی
- کفشگر، حسین و نظر پور، محمد نقی (۱۳۹۲). آسیب شناسی به کارگیری عقد مباحه در روش تأمین مالی اسلامی. نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی؛ دوره ۲، شماره ۴، صفحات: ۷-۳۸.
- کوهی عبدل آبادی، محمد علی (۱۴۰۳) "کلیات عقد خرید دین در نظام بانکداری ایران"، فصلنامه مطالعات نوین بانکی.
- گارنر، برایان ای (۱۳۸۶). فرهنگ حقوقی سیاه (Black Law Dictionary)، چاپ دوم، تهران: انتشارات میزان.
- محمدزاده وادقانی، علیرضا (۱۳۹۸). حقوق تجارت، چاپ سوم سوم سال ۱۴۰۲، تهران: انتشارات مجمع علکمی و فرهنگی مجد، صفحه ۲۴.

- مریدی، سیاوش و نوروزی، علیرضا (۱۳۷۳). فرهنگ اقتصادی، چاپ اول: تهران: مؤسسه کتاب پیشبرد و انتشارات نگاه، صفحه: ۲۸۲.
- ملاکریمی، فرشته (۱۳۹۰). بررسی فقهی عقود، مباحثه، خرید دین و استصناع، فصل نامه تازه های اقتصاد، صفحات: ۴۶ - ۴۰.
- موسویان، سید عباس (۱۳۷۷). مبانی و کلیات علم حقوق، تهران: انتشارات پایدار، صفحه: ۶۳.
- موسویان، سید عباس (۱۳۸۰). مشارکت مجدد جایگزین تنزیل مجدد، فصل نامه اقتصاد اسلامی، دوره اول، شماره ۳ صفحات: ۷۵ تا ۹۰.
- میسمی، حسین (۱۳۹۳). صکوک بیع دین به عنوان ابزار سیاست پولی، مجله تازه های اقتاد، شماره ۱۴۳، صفحات ۱۱۹ - ۱۱۸.
- نصیری، مصطفی و ملازهی، رقیه (۱۳۹۶). ماهیت حقوقی عاملیت بین المللی (فاکتورینگ)، مجله حقوقی دادگستری، سال هشتم، شماره ۹۵، صفحات: ۱۲۵-۱۵۰.
- هجینی نژاد، صدیقه و گنج بخش، محمود (۱۴۰۱). چالش اصلاحات اخیر قانون صدور چک با تنزیل چک و خرید دین (مطالعه تطبیقی قانون نمونه آنستیرال و کنوانسیون ژنو و مقررات انگلستان، آمریکا)، فصل نامه تحقیقات حقوقی، دوره: ۲۵، شماره: ۱۰۰، صفحات: ۲۹۶-۲۷۱.
- هدایتی، علی اصغر و سفری، علی اصغر و کلهر، حسن (۱۳۶۷). عملیات بانکی داخلی - ۲ (تخصیص منابع)، چاپ اول: مرکز آموزش بانکداری بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، زمستان، صفحه: ۱۵۹.

ب) منابع لاتین

- Abdul-Razak, D., Khalid, N. M., Hassan, S. A., & Roslan, N. A. (2019). Factors influencing millennials' intention to use Islamic mobile banking services: An experimental approach. *Journal of Islamic Marketing*).

- Ali, A., & Khan, M. M. (2016). Investigating the consumer's Islamic religious belief impact on their beliefs towards Islamic banking products. *Journal of Bank Marketing*, 34(6), 903-917 .
- Amin, H., Abdul-Rahman, A. R., & Abdul-Razak, D. (2013). An integrative approach for understanding Islamic and conventional banking adoption. *International Journal of Bank Marketing*, 31(7), 544-573 .
- Askari, H., Iqbal, Z., Krichene, N., & Mirakhor, A. (2012). *Risk Sharing in Finance: The Islamic Finance Alternative*. John Wiley & Sons.
- Ayub, M. (2007). *Understanding Islamic Finance*. John Wiley & Sons.
- Berk, J., & DeMarzo, P. (2017). *Fundamentals of Corporate Finance*. Pearson.
- Cheah, J. H., & Phau, I. (2019). Muslim consumers' satisfaction with e-banking and intention to use Islamic banking products and services in Malaysia: The mediating role of trust and perceived risk. *Journal of Islamic Marketing*.
- Cocco, L., Pinna, A., & Marchesi, M. (2020). Blockchain technology and decentralized finance in a future Islamic financial ecosystem. *Journal of Islamic Finance*.
- El-Gamal, M. A. (2006). *Islamic Finance: Law, Economics, and Practice*. Cambridge University Press.
- Errico, L., & Farahbaksh, M. (1998). *Islamic Banking: Issues in Prudential Regulations and Supervision*. International Monetary Fund.
- Hairizuan, N. H., Zakaria, M. A., & Othman, N. (2018). Islamic banking selection: The role of customer trust, customer satisfaction, and customer loyalty. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*.
- Hasan, R., & Azam, M. (2019). Importance of strengthening relationship with debt buying in Islamic banking. *ISRA*

- International Journal of Islamic Finance*, 11(1), 129-146 .
- Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2011). *An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice*. Wiley Finance.
 - Kahf, M., & Khan, T. (1992). *Principles of Islamic Financing*. Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.
 - Kamarudin, Sharif. (2014). *Debt Purchasing in Islamic Finance: Shari'ah Parameters and Operational Structures*. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 6(1), 9-32.
 - Kettel, B., & Thakur, M. (2020). *Islamic Finance: Instruments and Markets*. Financial Times Press.
 - Khan, M. M., & Rahman, M. M. (2020). *Relationship between ethical behavior and debt buying in Islamic banking*. *Journal of Islamic Marketing*, 11(4), 737-751 .
 - Khan, M., & Bhatti, M. (2021). *Islamic Banking and Finance: Principles and Practice*. Palgrave Macmillan.
 - Khan, M., & Bhatti, M. I. (2008). *Islamic banking and finance: On its way to globalization*. *Managerial Finance*, 34(10), 708-725.
 - Mohamad Noor, N. H., & Alias, E. T. (2018). *An Overview of Islamic Banking in Malaysia: Development and Challenges*. *Journal of Islamic Finance Studies*, 21(1), 1-15.
 - Ness, S., & Muhammad, T. (2024). *Banking 4.0: The Impact of Artificial Intelligence on the Banking Sector and its Transformation of Modern Banks*. *International Journal of Advanced Scientific Research & Development*, 9(2), 5.
 - Noor, M. M., & Mohd-Mustamil, N. (2020). *Islamic banks in cyberspace: Examining customer satisfaction through e-banking services*. *Journal of Islamic Marketing*.
 - Osmanovic, N., Koppalakrishnan, P., & Stojanovic, I. (2020). *Impacts of Islamic banking system on economic growth of UAE*. *Talent Development and Excellence*, 12(2020), 1000-1026.
 - Rahman, M. M., & Choudhury, T. T. (2018). *Cultural*

- differences in debt buying behavior in Islamic banking. *International Journal of Bank Marketing*, 36(2), 315-328.
- Razaei, M., et al. (2017). The Concept of Bai' in Islamic Banking and Finance: A Critical Analysis. *International Journal of Islamic Financial Services*, 5(1), 48-62 .
 - Salleh, M., & Hussain, M. K. (2017). A Study on the Application of Bay' al-Dayn (Debt Purchase) in Islamic Banking: A Malaysian Perspective. *Journal of Emerging Markets Finance & Accounting Research*, 6(2), 1-16.
 - Soufani, K. (2002). On the determinants of factoring as a financing choice: Evidence from the UK. *Journal of Economics and Business*, 54(2), 239-252.
 - Wilson, R. (2008). *Islamic Finance in Europe*. Routledge.
 - Zainuddin, M., & Sidek, S. S. M. (2016). An Analysis of Bay' al-Dayn (Debt Purchase) in Islamic Banking: A Case Study of Malaysian Banks. *Journal of International Business & Economics Research Journal (JIBER)*, 15(5), 13-26.